Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-413-3
9 786255 764133
iz.com.tr
/izyayincilik
1458

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1452
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-413-3
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

TAKIYYÜDDİN el-FÂSÎ (ö. 832/1429)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Hâfız Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâsî el-Hasenî el-Mekkî el-Mâlikî (تقي الدين الفاسي), 775/1373'te Mekke'de doğdu. Kendisinin bildirdiğine göre nesebi Ebû Tâlib'e varmaktadır. Fâsî nisbesi aslen Faslı olduğunu, Hasenî nisbesi de nesebinin Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a dayandığını göstermektedir. 783/1381'de, Mekke başkadısı Ebü'l-Fazl Kemâleddin Muhammed b. Ahmed en-Nüveyrî'nin kızı olan annesiyle birlikte Medine'ye taşındı ve ilk eğitimini burada tamamladı. Hicaz'da ilmî açıdan aktif ve zengin bir çevrede yetişti. Burası, Haremeyn'i sıkça ziyaret eden âlim ve seyyahların çokluğu ile dikkat çekmekteydi. Bu ilmî atmosfer, onun erken yaşta şekillenen eğitimine büyük katkı sağladı.

Kur'an'ı ezberledikten sonra Mekke ve Medine'den başka defalarca gittiği Şam ve Kahire'de tahsilini sürdürdü. İlmi yolculuklarına erken yaşta başlayan Fâsî, ilk defa 797/1395'te Kahire'ye seyahat etmiş, ardından Şam, Yemen ve başka bölgelere birçok kez yolculuk yapmıştır. Bu seyahatlerinde dönemin önde gelen âlimleriyle görüşmüş, onlardan ders dinlemiş ve kitaplar okumuştur. Görüştüklerinden biri de (Kahire'de) meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı İbn Haldûn'dur (ö.808/1406). Bu görüşme ve tecrübeler; tarih araştırmalarına ilgi duymasında etkili olmasının yanı sıra onun ilmî birikimini derinleştirmiş ve bilgi alanlarının çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, memleketi Mekke'nin tarihini yazma konusunda büyük bir titizlik göstermiş, onun ilmî ve tarihî mirasını ihya etmiş ve Mekke hakkında kapsamlı tarihî eserler kaleme almıştır.[2]

---

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 Şemseddîn Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1412/1992), 7/18-19; Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Bedru't-tali' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sabi', (*Kahire: Matbaatu's-Saade, 1348), 2/114-115.

807/1405'te Memlukler sultanı en-Nasır Ferec b. Berkūk (ö.815/1412) tarafından Mekke'deki Mâlikî kadılığına tayin edilmiştir. Bu görevle, Mekke'de Mâlikî mezhebine mensup olarak müstakil şekilde bu makama getirilen ilk kişi olmuştur.[3] Bu görevden birkaç kez azledilmiş, ardından yeniden atanmıştır.[4] Nihayetinde 828/1425'te görme yetisini tamamen kaybetmesi nedeniyle görevden alınmıştır; zira daha önce de zayıf bir görme yetisine sahipti ve tedavi olmaya çalışmış, ancak bu çabası sonuç vermemiştir. Buna rağmen güçlü hafızasının yardımıyla yazmaya devam etmiştir. Ayrıca 813/1410'da Bengal Sultanı Mansûr Gıyâseddin Ebü'l-Muzaffer A'zamşah tarafından Mekke'de yaptırılan *el-Medresetu's-Sultâniyyetu'l-Gıyâsiyyetu'l-Bencâliyye*'ye Mâlikî müderrisi olarak tayin edilmiştir (814/1411). Mescid-i Harâm'da dört mezhebe göre fıkıh dersleri vermiştir.

Mâlikî fakihi ve biyografi yazarı Burhâneddin İbn Ferhûn (ö.799/1397), Şâfiî fakihi, muhaddis ve biyografi yazarı İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401), Şehâbeddin İbnu'n-Nâsıh (ö.804/1402), Şâfiî fakihi ve müçtehidi Ömer b. Reslân Bulkīnî (ö.805/1403), hadis âlimi ve hâfızı Zeynüddin Irâkī (ö.806/1404), Meryem el-Ezraiyye[5] (ö.805/1402) ve Mecmaʿu'z-zevâʾid adlı eseriyle tanınan muhaddis Heysemî'nin (ö.807/1405) talebesi olan Fâsî, yüksek ahlâkıyla temayüz etmiştir. O, yumuşak huylu, iyi bir dost, dinî ve dünyevî işlerde bilgili, zeki ve tecrübeli bir kişiydi. Yumuşak üslubu ve nezaketiyle kalpleri cezbediyordu.[6]

Çağdaşları onun yüce gönüllüğü ve eşsiz hoşgörüsü konusunda hemfikirdirler. Fâsî, çeşitli âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Mısırlı tarihçi Makrîzî (ö.845/1442) *el-ʿUḳûd*'da,[7] Mekke ve Medine'de iken sık sık görüştüğü Fâsî'nin Hicaz bölgesinde benzeri bulunmayan bir bilgi hazinesi olduğunu zikretmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) Mısır, Şam, Yemen ve diğer memleketlerde hadis tahsil ederken Fâsî'nin kendisiyle ders arkadaşlığı ettiğini, şerʿî meseleleri birlikte çözdüklerini, onun gibi bir âlimin

3 Celâleddin es-Süyûtî, *Ṭabaḳātu'l-ḥuffâẓ*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-ʿIlmiyye, 1403/1983), 549-550.

4 828/1425'te, körlük sebebi ile kadılığı bırakmağa mecbur olmuş ise de, şahsi istidası üzerine, Kahire'nin mâliki müftüsü kendisine kadılık icrasına muktedir olduğuna dair bir vesika vermiştir. Carl Brockelmann, "Fâsî", *İslâm Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati,* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 4/517.

5 Mehmet Fatih Yalçın, "Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (İLTED), 50, (2018), 312.

6 ʿAbdu'l-Ḥayy İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbāri men Ẓeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnavut- Mahmud el-Arnavut, 1. Bsk., (Dımaşk- Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1993), 9/290.

7 Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Dureru'l-ukudi'l-feride fî teracimi'l-a'yani'l-mufide*, thk. Mahmud el-Celilî, (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslamî, 1423/2002), 3/123-124.

kaybına çok üzüldüğünü söylemektedir. İbn Hacer'in öğrencisi Şemseddin es-Sehâvî (ö.902/1497) de Fâsî'nin büyük bir âlim, fakih ve hâfız; hadis, tarih, fıkıh ve usûl-i fıkıhta söz sahibi; iyi huylu, din ve dünya işlerini iyi bilen bir kişi; deha sahibi ve tatlı dilli bir kimse olduğunu kaydeder.

Fâsî, 832/1429'da Umre ibadetini yerine getirdikten sonra, yaklaşık elli yedi yaşında iken Mekke'de vefat etmiş, Muallâ Mezarlığı'na defnedilmiştir.[8]

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

Mekke tarihi hakkındaki kitabıyla bilinen Fâsî, çeşitli alanlarda çok sayıda eseriyle tanınmıştır. Hadis, tarih, biyografi ve fıkıh ilimlerini bir araya getiren eserler kaleme almıştır.

1. *Şifâu'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-Harâm* (شفاء الغرام باخبار البلد الحرام). En dikkat çeken eserlerinden biri, Mekke-i Mükerreme tarihine dair yazdığı, en değerli kaynaklardan sayılan ansiklopedik kitabıdır. Bu eserde bazı âlimlerin aktardığı bilgileri toplamış, bunlara birçok yeni bilgiler ekleyerek bazı araştırmacıların ifadesiyle bu alanda yazılmış en kapsamlı ve düzenli kitaplardan biri hâline getirmiştir.[9]

Eser, Câhiliye devrinden IX./XV. yüzyılın başlarına kadarki Mekke hakkında dinî, kültürel, siyasî, iktisadî ve içtimaî bilgiler vermektedir. Bu çerçevede Mekke'nin topografyası, Kâbe'nin örtüsü, Kâbe'ye hizmet edenler, buraya gönderilen hediyeler, Mekke'deki medreseler, ribâtlar, sular ve kuyular, Hz. Peygamber devrinden müellifin zamanına kadar görev yapan Mekke valileri, şehrin uğradığı sel felâketleri ve salgın hastalıklar, Mekke'nin isimleri, haremin sınırları ve Mescid-i Harâm'ın imarı, bölgedeki diğer mukaddes mekân ve makamlar, Kâbe'nin özellikleri, zemzem ile ilgili haberler, haccın menâsiki, Câhiliye döneminde Kureyş kabilesi, Mekke'nin fethi, Câhiliye ve İslâm devirlerinde Mekke çarşıları gibi konular ele alınmaktadır. Bizzat müellifi tarafından dört defa ihtisar edilen *Şifâ'ü'l-ġarâm* yayımlanmıştır.

2. *el-'İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn* (العقد الثمين في تاريخ البلد الأمين). Bu çalışmasında Mekke'deki valiler, âlimler, kadılar, hatipler ve diğer tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini alfabetik düzenle derlemiştir. Daha son-

8 Cevat İzgi, "Fâsî, Takıyyüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 12/212-213.

9 el-Mufaddal b. Muhammed el-Cündî, *Fadâilu Mekke*, thk. Ebû Ubeyde Cevdet Muhammed, 1. Bsk., (yy, 1441/2020), 17.

ra bu eserin bir özetini de hazırlamıştır.[10] Müellif kendi hal tercümesine de Muhammed adını taşıyan kişiler arasında 38. sırada genişçe yer[11] vermiştir.

3. *Zeylu't-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd* (ذيل تقييد لمعرفة رواة السنن والمسانيد). Hadis ve ricâl ilmi alanında telif ettiği bu eseri, İbn Nukta'nın (ö.629/1232) kitabının bir tamamlayıcısı olup çok sayıda râvinin tercümesini ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir. Müellif, bu çalışmasında başarılı bir düzenleme yapmış ve tertip açısından da önemli bir başarı göstermiştir.

Ayrıca *Ğâyetu'l-merâm fî ahbâri'l-beledi'l-harâm* adlı bir kitabı daha mevcuttur.[12] Zehebî'nin (ö.748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserine de bir zeyl yazmış,[13] *el-Erbaʿûne'l-Mutebâyine* adlı kırk hadis derlemesini tahric etmiş ve ilaveten kendisinin şeyhlerini ve onlardan rivayet ettiklerini kapsayan *Fehresu Merviyyâtihî* başlıklı bir fihrist kaleme almıştır. Demîrî'nin (ö.808/1405) *Hayâtu'l-Hayevân el-Kübrâ* adlı eserini ihtisar etmiş; Şâfiî mezhebine göre dua ve menâsik konularında da çeşitli eserler yazmıştır.[14]

Ne yazık ki, kendisinin birçok telif eseri zaman içinde kaybolup gitmiştir. Buna rağmen, müellifin eserleri tarihî yazımda büyük bir ilgi görmüş, sonraki müellifler tarafından kaynak olarak kullanılmış ve kapsamlı biyografik eserlerde hakkında bilgi verilmiştir.

Hakkındaki Çalışmalar: Onun ilmî mirasıyla ilgili yapılan modern çalışmalardan biri, Muhammed Ṣaliḥ ʿAbd al-ʿAziz al-Murad tarafından yapılan *Zeylu't-Takyîd* adlı eserin tahkikidir. Bu eser, yayımlanmıştır. Araştırmada eserin konusunun, bazı araştırmacıların zannettiği gibi *el-Muʾtalif ve'l-Muḫtalif* değil, *Sünen* ve *Mesânîd* râvîleriyle ilgili olduğu belirtilmiştir.

Türkçede Cevat İzgi'nin yazdığı "Fâsî, Takıyyüddin" başlıklı DİA maddesinden başka, Mehmet Fatih Yalçın ve Eyüp İnce, Fâsî hakkında "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı" (2023) başlıklı bir makale bulunmaktadır.

10 Bkz. Mehmet Fatih Yalçın - Eyüp İnce, "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, (2023), 558-584.

11 Takıyyüddin el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1406/1986), 1/331-363.

12 İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbāri men Ẓeheb*. 9/290.

13 es-Sehâvî, *ed-Davʿu'l-lâmiʿ li-ehli'l-karni't-tâsiʿ*, 7/18-19

14 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-müʾessis li'l-muʿcemi'l-müfehris*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Marʿaşlî, 1. Bsk. (Beyrut: Daru'l-marife, 1415/1994), 3/279.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Mâlikî fakihi Fâsî, Hicaz ehli için rivayet ve dirayet ilimlerinde bir müracaat kaynağı olmuş, güçlü hafıza, muhakeme, tasnif ve tahkiki bir arada toplayan, önde gelen âlimlerden biri olarak temayüz etmiştir. Süyûtî (ö.902/1497) şöyle demiştir: "Hadis, tarih ve siyer alanlarında derin bir bilgiye sahipti; geniş bir ezberi vardı, memleketinin haberlerine özel ilgi gösterirdi; onun ilmî değerlerini canlandırdı, karanlık noktalarını aydınlattı, eski meziyetlerini yeniden ortaya koydu."[15] Askalânî ise şöyle der: Hicaz'da ondan sonra onun gibisi gelmemiştir.[16] Başka bir yerde ise şöyle demektedir: Onu severdim, büyüklüğünü takdir ederdim ve işlerinde ona yardımcı olurdum.[17]

O, özellikle *Şifâu'l-garâm*, *el-ʿİkdu's-Semîn* ve *Zeylu't-Takyîd* gibi eserlerinde ortaya koyduğu araştırmacı biyografi yöntemiyle tanınmıştır. Bu eserlerde hadis âlimlerinin fıkhını öne çıkarmış, isnad zincirlerini titizlikle tespit etmiş, râvîleri güvenilirlik açısından belgelemiş ve nakilde dikkatli bir tenkit ve araştırma yöntemi uygulamıştır. el-Makrîzî onu "ilim denizi ve faydalar hazinesi" olarak tanımlamıştır. Talebesi ise onun, İbn Nukta'nın *et-Takyîd* adlı eserine yazdığı zeylde "mükemmel bir iş çıkardığını" belirtmiştir.

İbn Abbâs'a dayanarak beş peygamberin; yani Hz. Muhammed, Hz. İsmail, Hz. Şuayb, Hz. Salih ve Hz. Hud'un Arapça konuştuklarını nakleden[18] Fâsî, hadis ve tarih ilimlerindeki yetkinliğinin yanı sıra, Mâlikî fıkhı ve usûlünde de derin bir birikime sahiptir. Bundan olacak ki dönemin önde gelen âlimlerinden Zeynuddîn el-Irâkî (ö.806/1403), Behrâm b. Abdullah ed-Demîrî (ö.805/1402) ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Vânûğî (ö.819/1416), bu ilim dallarında onun ilerlemiş olduğunu açıkça ifade ederek ona ders ve fetva verme izni vermişlerdir. Bu yüzden, çağdaşları tarafından "Hicaz topraklarının âlimi"[19] olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Zira yöntemindeki özgünlük, rivayetlerdeki genişlik ve ilmî tetkiklerdeki derinlik, onu hicrî IX./XV. yüzyılda İslâm düşüncesinin önde gelen simalarından biri hâline getirmiştir.

Öte yandan XIII. asırda İzzeddîn b. Abdüsselâm (ö.660/1262) ile başlayan ve XIV. asırda İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Haldûn (ö.808/1406)

15 es-Sehâvî, *ed-Davʿu'l-lâmiʿ li-ehli'l-karni't-tâsiʿ*, 7/18-19.

16 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʾu'l-müʾessis li'l-muʿcemi'l-müfehris*, 3/275-279.

17 İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbâri men Ẓeheb*, 9/290.

18 Takıyyeddîn el-Fâsî, *Şifâ'u'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Herâm*. (Beyrut: Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, 1956), 2/13; Kasım Şulul, "Arap Yazısının Kökeni ve Tarihi", *BİDER: Bitlis İslamiyat Dergisi*, II/2, (2020), 45.

19 İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbâri men Ẓeheb*, 9/289.

gibi entelektüeller ile devam eden İbnu'l-Arabî (ö.638/1240) aleyhtarlığı, Mekke'nin ilk Mâlikî başkadısı olan tarihçi Fâsî'nin İbnu'l-Arabî'nin kâfir olduğuna[20] dair fetvasıyla devlet politikası haline gelmiştir.[21] Fâsî, Mekke'de yaşayan ya da bir süreliğine Mekke'ye gelen ulemâ ve emîrlerin biyografisini ihtiva eden *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn* adlı eserinde İbnu'l-Arabî'nin biyografisine de genişçe yer verir.[22] Hocaları arasında İbnu'l-Arabî aleyhtarlığı ile bilinen Ömer b. Reslân el-Bulkînî ve Zeynuddîn el-Irâkî gibi şahsiyetlerin etkisiyle olması mümkün olsa da diğer bir hocası[23] Mecduddin el-Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) İbnu'l-Arabî'nin müdafii olmasına rağmen kendi okuma ve değerlendirmeleriyle olması daha kuvvetle muhtemel olarak bu biyografinin muhtevasında İbnu'l-Arabî'nin düşüncelerinin analitik tenkitleri de bulunmaktadır. Fâsî, İbn Teymiyye'den başlayarak bazı âlimlerin İbnu'l-Arabî'ye dair tenkitlerini aktarır. Tenkit konularının başında ise vahdet-i vücûd anlayışı, âlemin kadîm olması, Firavun'un imanı,[24] hâtemu'l-velâyeti'l-Muhammediyye ve İbnu'l-Arabî'nin bid'at ehli mutasavvıflardan olması gibi meseleler gelmektedir.[25]

Fâsî'nin bu konudaki tespitlerine dair Mehmet Fatih Yalçın ve Eyüp İnce'nin yazdığı "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı" adlı makalede yazarların, -İbnu'l-Arabî'yi peşin bir tezkiye ile- yapılan eleştirileri itibar-

20 "Rızâeddîn b. Fahreddîn (1859-1936), İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449), "Allah'ım İbn Arabî hidayet üzerineyse bana lanet et" dediğini aktarır." Özkan Öztürk, "İdil-Ural Âlimlerinde Rızâeddîn bin Fahreddîn'in (1859-1936) İbn Arabî Değerlendirilmesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, VI/2, (2020), 686. Ayrıca bkz. Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/198. Krş. Mustafa Akman, *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 343-344; Recep Çetintaş, "Şeyhülislam Sa'dî Çelebi (ö. 945/1539)'nin Fetva-yı Sa'diye İsimli Bir Fetvası", *Kastamonu Üniversitesi/ III. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu*, (2016), 193-194; Ahmed İbn Teymiye, İbn Teymiye Külliyatı, çev. Kurul, (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1987), 2/147-148; Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/163-164.

21 Muhammed Bedirhan, "Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Müdafaaları", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018), 192. Burada, fakihler ve selefî ulema ortaklığında geç Eyyûbi-erken Memluk dönemi Orta Doğu'da *vahdet-i vücûd*a karşı yürütülen muhalefet geleneğinin ilk halkası sayılan devrede Fâsî, İbnu'l-Arabî özelinde din bilginlerinin vahdet-i vücûd ehli hakkındaki görüşlerini ve aleyhte verilen fetvaları toplamıştır.

22 Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, 2/160-199. https://shamela.ws/book/20989/688 (02.11.2025).

23 Güldane Gündüzöz, "Yemen'de Bir İbnü'l-Arabî Müdâfii: Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* XVIII/47, (2018), 227-228.

24 Mustafa Akman, "Kâtip Çelebi'nin Firavun'un İmanı ve Hurûfîlik Hakkındaki Yaklaşımı", *İslam Medeniyetinin Keşfi Kâtip Çelebi'yi Anlamak* (2021), 339-350.

25 Mustafa Akman, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti", *İslâmi Araştırmalar*, XXX/3, (2019), 441-454; Mustafa Akman, "Mahiyet ve Münasebet Perspektifinden İmâmet-Velâyet", *İslâmi Araştırmalar*, 3, (2022), 919-920, 926.

sızlaştırıp savurma hesapları ziyadesiyle görülmektedir. Yazarlar, tasavvuf mezhebinin[26] öznel ve spekülatif epistemolojini kutsayarak "mutasavvıflar, diğer ilim dallarından farklı olarak bilgiye akıl ve duyu organlarının ötesinde tasavvufî tecrübe ve zevk yoluyla ulaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle mutasavvıflar Kur'ân ve hadisin dışında akıl, keşf, ilham, rüya, kalp ve marifet gibi bilgi kaynaklarından istifade etmektedir",[27] gibi, itikadî açıdan kıymeti olmayan indî bir değerlendirmeden sonra İbnu'l-Arabî'nin sözlerine bu zaviyeden bakıldığında bir tür keşf, ilham veya rüya yoluyla elde edilen bilgi olduğunu belirtmektedirler. Bu kurguyu, Mutasavvıf Abdulvehhâb Şa'rânî'nin (ö.973/1565), İbnu'l-Arabî'nin iddialarını "ben dedim/yaptım oldu" türünden tevil ve örtmelerine[28] sığınarak yapsalar da İbnu'l-Arabî gibi filozof sûfîlerin mimarı olduğu heretik tezler, ortada görülmeye ve Fâsî gibi alimler/ aydınlar bunları tenkide devam edeceklerdir.[29]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yer)

Fâsî, IX./XV. yüzyılda Hicaz bölgesinin önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Fıkhî mezhebi, İmam Mâlik b. Enes'in (ö.179/795) görüşleri üzerine istikrar kazanmıştır. Mekke'de Mâlikî mezhebine ait kadılığı, Sultan en-Nâsır Farac b. Barkūk tarafından 807/1404'te kendisine tevdi edilen ilk şahıs olmuştur. Bu görevde yaklaşık yirmi yıl süreyle bulunmuştur.[30]

Fâsî çapında bir âlim için kuramsal ve kurumsal nitelik kazanmış bir mezhepte sabitlenip onu taklid etmek takdire şayan değilse de inanç konularında Fâsî'nin Eş'arî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu mezhep, hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda bilhassa Hicaz, Mısır ve Şam bölgelerinde Mâlikî ulemâsı arasında hâkim olmuştur. Fâsî, bu

26 Mustafa Akman, "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle İlahiyat Dergisi* (2022), 344-356.

27 Yalçın - İnce, "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı", 575.

28 "Şa'rânî et-Tabakâtu'l-kübra adlı eserinde İbn Arabî'nin Sultan Süleymân'ın sıfatları ve İstanbul'un fethinden önceden bahsettiğini söyler. Fakat bu ifadeler İbn Arabî'nin hiçbir kitabında yoktur. eş-Şa'rânî, büyük bir âlim olsa da keramet konusunda kendi seviyesinden beklenmeyecek şekilde "meczûb, mağlûb ve ihtiyârı meslûb" bir kimsedir. Haberlerin isnatlarına önem vermez. eş-Şa'rânî'nin hurafelerle dolu eserleri birçok kimsenin dalâletine neden olmuştur." Öztürk, "İdil-Ural Âlimlerinde Rızâeddîn bin Fahreddîn'in (1859-1936) İbn Arabî Değerlendirilmesi", 663.

29 Yalçın - İnce, "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı", 558, 561, 567, 575, 577.

30 es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 7/18-19; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbāri men Ẓeheb*, 9/289.

dönemde Eş'arîliğiyle tanınan meşhur imamların öğrencisi olmuştur. Bunlar arasında Irâkî, Şihâb İbn Hacî (ö.816/1413), Demîrî, Burhân el-Ebnâsî (ö.802/1400) ve Vânûğî gibi isimler yer almaktadır. Bu şahsiyetlerin hepsi ya açıkça Eş'arî olduklarını beyan etmişler ya da içinde yetiştikleri çevre ve aldıkları eğitim itibarıyla bu geleneğe bağlıdırlar. Fâsî'nin bu mezhebe bağlılığı, Sehâvî'nin onun hakkında yaptığı şu tanımlamada da gözükmektedir: Hadîs, tarih, fıkıh ve usûl alanlarında derin vukûfiyeti bulunan, muhaddis ve fakih bir imamdır."[31]

Ayrıca onun menâsik, ezkâr ve siyer ile tercüme kitaplarına yazdığı zeyiller, Sünnî geleneğe bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu gelenek, akaid alanında Eş'arî yaklaşımıyla bağlantılıdır. Bu durumu teyit eden bir diğer husus, çağdaşı olan Askalânî'nin onun hakkında yaptığı övgüdür. İbn Hacer, Fâsî'yi imamlık ve faziletle nitelendirmiştir ki bu da iki âlim arasında itikadî yapıda mezhebî yakınlığı göstermektedir. Zira İbn Hacer de Eş'arî mezhebine mensuptur.

Fâsî'nin, bazı çağdaşlarında olduğu gibi Mu'tezilî veya Hanbelî- Selefî meyillere sahip olduğu bilinmemektedir. Onun eserlerinde veya ilmî mirasında, Eş'arî akaid esaslarıyla çelişen herhangi bir görüşe rastlanmamaktadır. Bilakis onun, el-Ebnâsî gibi usûlcülerin kitaplarına dayanması, Eş'arî ekolünün itikadî ve fikrî çerçevesine dâhil olduğuna dair açık işaretlerden biri sayılmalıdır.

Kaynakça

Akman, Mustafa. "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri". *Dicle İlahiyat Dergisi* (2022), 334-373.

Akman, Mustafa. "Kâtip Çelebi'nin Firavun'un İmanı ve Hurûfîlik Hakkındaki Yaklaşımı". *İslam Medeniyetinin Keşfi Kâtip Çelebi'yi Anlamak* (2021), 327-365.

Akman, Mustafa. "Mahiyet ve Münasebet Perspektifinden İmâmet-Velâyet". *İslâmi Araştırmalar*, 3, (2022), 911-933.

Akman, Mustafa. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti", *İslâmi Araştırmalar*, XXX/3, (2019), 441-454.

Akman, Mustafa. *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.

Bedirhan, Muhammed, "Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Müdafaaları", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018), 187-210.

Brockelmann, Carl. "Fâsî". *İslâm Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 4/517.

31 es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 7/18-19.

Cündî, el-Mufaddal b. Muhammed, *Fadâilu Mekke*, thk. Ebû Ubeyde Cevdet Muhammed, 1. Bsk., yy, 1441/2020.

Çetintaş, Recep, "Şeyhülislam Sa'dî Çelebi (ö. 945/1539)'nin Fetva-yı Sa'diye İsimli Bir Fetvası", *Kastamonu Üniversitesi/ III. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu,* (2016), 189-198.

Fâsî, Takıyyeddîn. *Şifâ'u'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Herâm*. Beyrut: Dâru İhyaı Kutubi'l-Arabiyye, 1956. Ek: Mahmud en-Neccar (573-647), ed-Durretu's-semiyne fi ahbarı'l-Medine.

Fâsî, Takıyyüddin. *el-İkdu's-semîn fî tarihi'l-beledi'l-emîn*, thk. Muhammed Hamid el-Feta, 2. Bsk., Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1406/1986.

Gündüzöz, Güldane, "Yemen'de Bir İbnü'l-Arabî Müdâfii: Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, XVIII/47, (2018), 215-242.

İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, ʿAbdu'l-Ḥayy. *Şezeratu'z-Zeheb fî Aḫbāri men Ẓeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnavut- Mahmud el-Arnavut, 1. Bsk., Dımaşk- Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1993.

İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-müʾessis li'l-muʿcemi'l-müfehris*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Marʿaşlî, 1. Bsk. Beyrut: Daru'l-marife, 1415/1994.

İbn Teymiye, Ahmed, *İbn Teymiye Külliyatı*, çev. Kurul, İstanbul: Tevhid Yayınları, 1987.

İzgi, Cevat. "Fâsî, Takıyyüddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 12/212-213.

Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Dureru'l-ukudi'l-feride fî teracimi'l-a'yani'l-mufide*, thk. Mahmud el-Celilî, Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslamî, 1423/2002.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tali' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sabi'*. (Birlikte: *el-Mülhak el-Bedru't-tali' bi-mehasin min ba'di'l-karni's-sabi'*/ Muhammed b. Muhammed Yemeni), 1. Bsk. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1348.

Öztürk, Özkan, "İdil-Ural Âlimlerinde Rızâeddîn bin Fahreddîn'in (1859-1936) İbn Arabî Değerlendirilmesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, VI/2, (2020), 657-700.

Sehâvî, Şemseddîn Muhammed. *ed-Davʿu'l-lâmiʿ li-ehli'l-karni't-tâsiʿ*, Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1412/1992.

Süyûtî, Celâleddin. *Ṭabaḳātu'l-ḥuffâẓ*, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-ʿIlmiyye, 1403/198.

Şulul, Kasım, "Arap Yazısının Kökeni ve Tarihi", *BİDER: Bitlis İslamiyat Dergisi*, II/2, (2020), 28-67.

Yalçın, Mehmet Fatih - Eyüp İnce. "Biyografi Yazıcılığında Teolojik ve Tasavvufî Bir Tartışma Örneği-Takıyyüddîn el-Fâsî'ye Göre İbnü'l-Arabî'nin Hayatı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, (2023), 558-584.

Yalçın, Mehmet Fatih, "Memlükler Döneminde İlmî Hayatta Bir Kadın: Meryem el-Ezraiyye, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (İLTED), 50, (2018), 295-319.